

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Педагогіка і психологія вищої школи» обов'язкових
компонент освітньої програми
другого (магістерського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема 2. *Основи науково-педагогічних досліджень.*

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол №7 від 30.08.2023 р.

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол №7 від 25.08.2023 р.

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально -
економічних дисциплін
Протокол №7 від 29.08.2023 р.

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології
Протокол №8 від 15.08.2023р.

Розробники:

Професор кафедри соціології та психології, доктор педагогічних наук, професор
Тюріна В.О.

Рецензенти:

1.Професор кафедри ЮНЕСКО та соціального захисту Державного
біотехнологічного університету (ДБТУ), доктор педагогічних наук, доцент
Данченко І.О.

2.Завідувач кафедри психології і педагогіки факультету №3 Харківського
національного університету внутрішніх справ, доктор педагогічних наук, професор
Федоренко О.І.

Тема 2. Основи психолого-педагогічних досліджень

План лекції:

1. Поняття про метод. Методи науково-педагогічного дослідження
2. Соціологічні методи дослідження.
3. Методи та принципи психолого-педагогічних досліджень.

Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в Internet

Основна

1. Бандурка О.М., Тюріна В.О., Федоренко О.І. Основи психології і педагогіки: Підручник. / О.М. Бандурка, В.О. Тюріна, О.І. Федоренко. – Харків: Вид-во ХНУВС, 2003. – 336 с.
2. Бандурка О.М., Тюріна В.О., Федоренко О.І. Основи педагогічної техніки: Навчальний посібник. – Харків: ТИТУЛ, 2006. – 176 с.
3. Волкова Н.П. Педагогіка: посібник. / Н.П. Волкова - К.: АКАДЕМІЯ, 2003. -576с.
4. Подоляк Л.Г. Психологія вищої школи: Навчальний посібник для магістрантів і аспірантів / Л.Г. Подоляк, В.І. Юрченко. – К.: Філ-студія, 2006. – 320 с.
5. Федоренко О.І., Тюріна В.О., Гіренко С.П. та інші. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник. – Харків: ФОП Бровін О.В., 2020. – 240 с.

Допоміжна

6. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ : Знання, 2011. 468 с.
7. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / За ред. З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін. Київ : Знання, 2007. 495 с.
8. Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. Психологія вищої школи: практикум: Навч. посіб. – К.: Каравела, 2008. – 336 с.

Текст лекції:

1. Поняття про метод. Методи науково-педагогічного дослідження

Метод науково-педагогічного дослідження - спосіб дослідження психолого-педагогічних процесів формування особистості, встановлення об'єктивної закономірності виховання і навчання.

Для отримання різнобічних відомостей про розвиток особистості, колективу або іншого об'єкта навчання і виховання підбирають *оптимальний комплекс методів - методику дослідження*.

Методика дослідження - процедура, послідовність здійснюваних пізнавальних і перетворюють дій, операцій і впливів, спрямованих на рішення дослідницьких завдань.

Сучасна педагогіка використовує такі методи педагогічних досліджень: педагогічне спостереження, бесіда інтерв'ю, експеримент, вивчення продуктів діяльності, соціологічні методи, соціометричні методи, тестування.

Метод педагогічного спостереження

Метод педагогічного спостереження - організоване дослідження педагогічного процесу в природних умовах. Він є самим поширеним методом дослідження проблем виховання і навчання. Сутність його полягає в умисному, систематичному та цілеспрямованому сприйнятті психологічних явищ. Головними його вимогами є: чіткість, систематичність, різнобічність, достатня кількість зафіксованих фактів, своєчасність, об'єктивність, економність техніки записи, ретельне, вдумливе і копітке опрацювання зібраного матеріалу, облік всіх впливів на хід досліджуваних явищ, відокремлення важливих, стійких, повторюваних фактів від другорядних і випадкових елементів, об'єктивність в тлумаченні матеріалу, в оцінці фактів і висновків щодо них.

Розрізняють спостереження пряме, опосередковане і самоспостереження.

Пряме спостереження - вид спостереження, під час якого дослідник, безпосередньо бере участь у досліджуваному процесі, діє разом з учасниками дослідження.

Опосередковане спостереження - вид спостереження, яке не передбачає безпосередньої участі дослідника в процесі, який вивчають. Воно ефективніше, ніж пряме спостереження, оскільки дає можливість фіксувати природну поведінку дітей, унеможливорює вплив педагога на них.

Самоспостереження - процес споглядання внутрішніх психічних процесів з одночасним спостереженням за їх зовнішніми проявами. Це унікальний метод «проникнення» всередину психічних процесів і явищ.

Методика спостереження передбачає:

- вибір ситуації та об'єкта;
- побудова програми спостереження.

Методи бесіди, інтерв'ю

Бесіда - метод безпосереднього спілкування, що дає можливість отримати від співрозмовників інформацію, яка цікавить вчителя, за допомогою заздалегідь підготовлених питань.

Бесіда вимагає особливої душевної чутливості, вміння слухати і синхронно вести розмову в передбаченому руслі, розпізнавати емоційні стани співрозмовника, миттєво реагувати на будь-які зміни, фіксувати зовнішні прояви внутрішнього стану (жести, міміку, пози).

Для ефективного проведення бесіди необхідно визначити мету, розробити план, визначити основні і додаткові питання, створити сприятливу, доброзичливу атмосферу для відвертої розмови, беручи до уваги вікові та індивідуальні особливості співрозмовника, проявляти педагогічний такт, запротоколювати бесіду.

Відповідно до мети подальшої співпраці вчителя і учнів виділяють такі види бесіди:

- експеримент (залучення до співпраці). Передбачає настройку співрозмовника на специфіку експерименту, перелік основних дій, надання інструкцій;

- експериментальна бесіда (перевірка гіпотези). Використовують в ситуаціях, коли кожен окремий елемент діяльності передбачає повну змістовну завершеність попереднього;

- інтерв'ю.

Інтерв'ю - метод отримання інформації за допомогою усного опитування.

Інтерв'ю допомагає отримати глибинну інформацію про думки, погляди, мотиви, уявленнях респондентів; дає можливість вести спостереження за їхніми психологічними реакціями. Воно є ефективним в тих випадках, коли дослідник упевнений в об'єктивності відповідей опитуваного. Під час інтерв'ю дослідник ставить сформульовані наперед запитання в певній послідовності і записує відповіді на них.

Інтерв'ю бувають:

- а) *вільні* - не регламентовані темою, формою бесіди; тривала бесіда за загальною програмою без чіткої деталізації питань;

- б) *стандартизовані* - близькі за формою до анкети із закритими питаннями.

На інтерв'ю впливає місце, конкретні обставини, тривалість його проведення. Респонденти краще погоджуються на коротке інтерв'ю.

Достовірність і надійність отриманої інформації залежить і від особистості дослідника, його ерудиції, спостережливості, дисциплінованості, моральної і фізичної витривалості, знання теми і техніки проведення інтерв'ю.

Результати інтерв'ю порівнюють з даними, отриманими за допомогою інших методів (анкет, спостережень, пілотажних досліджень тощо).

Психолого-педагогічний експеримент

Психолого-педагогічний експеримент - метод, який забезпечує спостереження за змінами психологічних характеристик у людей в процесі педагогічного впливу на них.

Експеримент дає можливість реєструвати факти, розкривати закономірності, механізми, динаміку, тенденції психічного розвитку, становлення особистості, проявляти можливості для оптимізації цього процесу.

Психолого-педагогічний експеримент передбачає такі етапи:

1. *Констатувальний експеримент першого порядку.* Спрямований на з'ясування характеристик і властивостей досліджуваного явища. У ньому беруть участь основна і контрольна групи. Основа група бере участь в усіх процедурах експерименту. Контрольна група є еталоном, за яким оцінюють розвивальний і формувальний ефекти експерименту.

2. *Формувальний експеримент.* Здійснюється за допомогою експериментальної моделі розвивальних і формувальних впливів на предмет дослідження. Об'єднує в собі різні процедури: навчальні, ігрові, практичні.

3. *Констатувальний експеримент другого порядку.* На цьому етапі організовують «контрольне» дослідження, залучивши основну і контрольну групи учасників. Його мета - фіксація показників з досліджуваного об'єкта після закінчення процедури формувальних впливів. Показники контрольної вибірки використовують як еталон для з'ясування формувального ефекту, досягнутого при роботі з основною групою. Далі результати дослідження аналізують і використовують для обґрунтування закономірностей розвитку психологічних особливостей досліджуваних.

За місцем проведення розрізняють лабораторний і природний педагогічний експеримент.

Лабораторний експеримент відбувається в штучних умовах, коли експериментатор моделює всі необхідні для його проведення умови. Він дає можливість точно враховувати досліджувані зовнішні впливи (силу, тривалість, послідовність подразників або їх комбінацій) і реакції відповіді (дії,

висловлювання) людини на ці подразники. Експеримент завжди доповнюють певними методичними способами, які дають можливість розширити його можливості і підвищити ефект від дослідження в загальних рисах.

Природний експеримент запропоновано російським психологом О. Ф. Лазурським (1874 - 1917). Дослідження відбувається в спеціальних умовах, відповідно його меті, а досліджувані процеси протікають природно і послідовно, без втручання експериментатора. Він об'єднує в собі позитивні риси спостереження і лабораторного експерименту.

Педагогічний експеримент дає можливість відокремити досліджуване явище від інших, цілеспрямовано змінювати умови педагогічного впливу на вихованців, повторювати окремі педагогічні явища приблизно в таких самих умовах.

Вивчення продуктів діяльності

Вивчення продуктів діяльності - метод дослідження, для проведення якого використовують систему процедур, спрямованих на збір, систематизацію, аналіз та тлумачення продуктів діяльності людини.

Об'єднує кілька дослідних і аналітичних процедур, до яких відносяться:

Аналіз особистих документів (листів, фотографій, щоденників, автобіографій, особових справ, зошитів). Дає матеріал для психодіагностики, дослідження життєвого шляху особистості, її ставлення до навчання, рівень засвоєння знань, формування умінь і звичок.

Аналіз офіційних матеріалів групової, колективної та масової комунікації (записів розмов, дискусій, нарад, статутів, наказів, оголошень, розпоряджень, законів, правил, газет, радіо- і телепередач, реклами). Застосовується для вивчення соціальних процесів, явищ і їх впливу на особистість, стан навчально-виховної роботи в школі.

Аналіз продуктів діяльності (творчих, професійних, поведінкових, громадських, самоорієнтованих).

2. Соціологічні методи дослідження

Останнім часом в педагогіці активно використовують соціологічний метод дослідження: анкетування, визначення рейтингу, узагальнення незалежних характеристик.

Анкетування. Це метод збору фактів на основі письмового самозвіту досліджуваних за спеціально складеною програмою. Його застосовують для отримання інформації про типовість певних явищ навчального-виховного процесу.

Анкетне опитування проводять для з'ясування біографічних даних, поглядів, ціннісних орієнтацій, соціальних установок і особистісних характеристик опитуваних. *Анкета* це набір питань, кожен з яких логічно пов'язаний з головним завданням дослідження. Перевага анкетування в тому, що воно є порівняно економним методом збору даних, дає можливість їх аналізувати і обробляти за допомогою статистики. Особливо ефективний цей метод при масових опитувань.

Метод рейтингу. Полягає в оцінці діяльності, її окремих аспектів компетентними експертами, здатними вирішувати творчі завдання, контролювати процес експертизи, проявляти наукову об'єктивність, аналіз, широту і конструктивність мислення, самокритичність, мати власну думку і вміння її відстоювати. За допомогою рейтингу відбувається первинна класифікація соціально-психологічних об'єктів за ступенем вираження загальної для них властивості - експертних оцінок.

Метод узагальнених незалежних характеристик. Розроблений російським психологом К. Платоновим. Передбачає узагальнення відомостей про школярів, отриманих з різних джерел (вчителі, батьки, особи, які спостерігали за учнями у важливих для дослідника ситуаціях, ровесники, друзі), зіставлення цих відомостей, їх осмислення. Різновидом даного методу є *педагогічний консиліум*. Передбачає колективне обговорення результатів вивчення вихованості учнів (оцінка конкретних якостей особистості, з'ясування причин можливих відхилень в їх поведінці, розробка засобів щодо запобігання недоліків).

Соціометрія - галузь соціології, яка вивчає міжособистісні взаємовідносини у малих групах кількісними методами, зосереджуючись на внутрішньо групових симпатіях і антипатіях. Соціометрію використовують разом з іншими методами, оскільки вона не розкриває мотивів відносин в групі, а лише відображає їх загальну картину.

Тестування, проєктивні методи

Тестування - метод діагностики із застосуванням стандартизованих запитань і завдань, які мають певну шкалу значень. Тести як методи використовують в трьох сферах: 1) в освіті; 2) при виборі професії і професійній підготовці; 3) при психологічному консультуванні і психотерапії. Вони дають можливість з певною ймовірністю визначити рівень розвитку в індивіда психологічних властивостей (пам'яті, мислення, уяви), особистісних характеристик, ступінь готовності до певної діяльності, засвоєння знань і навичок.

Математичні методи

Використовують їх для кількісного аналізу фактичного матеріалу, отриманого в процесі дослідження.

3. Методи та принципи психолого-педагогічних досліджень

Дослідницька діяльність у вищій школі є основним засобом перевірки ефективності педагогічних впливів на студентську аудиторію. Це єдине джерело дієвого пізнання особливостей студентського віку, умов становлення студентів як фахівців і професійного зростання їх як особистості.

Психологія вищої школи – наукова галузь, оскільки використовує наукові методи, щоб описувати й пояснювати психологопедагогічні феномени, які мають місце в освітньому просторі вищого навчального закладу. При розв'язанні конкретних завдань дослідження важливе значення має ставлення дослідника-науковця до основних категорій науки та визначення своєї методологічної позиції, провідних теоретичних поглядів.

Психологія вищої школи фактично використовує всі методи і конкретні методики, які застосовуються в тих галузях психологічної науки, з якими вона пов'язана (вікова і педагогічна психологія, соціальна психологія, психологія особистості та ін.).

Методи збору емпіричних фактів обираються за цілями та завданнями дослідження: описати факти: спостереження, аналіз продуктів діяльності, бесіда, інтерв'ю, анкетування, вивчення життєвого шляху (біографічний метод) та ін.; виміряти психічні явища – тести; визначити особливості – констатувальний (природний або лабораторний) експеримент; знайти фактори, виявити психологічні умови розвитку та перетворити явище – формувальний психолого-педагогічний експеримент. Для наукового вирішення психологічної проблеми зазвичай використовується комплекс методів, розробляється і реалізовується певна методика (сукупність методів у дії).

Методика дослідження як конкретне втілення методу – вироблений спосіб організації взаємодії суб'єкта і об'єкта дослідження на основі конкретного матеріалу й визначеної процедури.

Розробляючи план експериментального дослідження, можна обрати один із трьох його шляхів. Лонгитюдний план (шлях, зріз): вивчаються одні й ті ж піддослідні протягом тривалого часу та поетапно проводиться аналіз із порівнянням результатів зрізів.

Піддослідних порівнюють із самим собою через певний час у різні періоди життя, а тому їх не потрібно групувати, зіставляти за різними параметрами. Проте це дослідження потребує тривалого часу й чималих фінансових затрат (переважно використовується американськими психологами). Відоме масштабне лонгитюдне дослідження, проведене під керівництвом Б. Г. Ананьєва, яке виявило великі потенційні можливості розвитку особистості в її студентський період життя. Поперечний план реалізовується методом порівняння окремих груп піддослідних різного віку. Таке дослідження нетривале в часі, дешевше, керованіше.

Проте потрібні суворіші вимоги до вибору піддослідних, до розробки експериментальних завдань тощо. В основі лежить порівняльний аналіз (наприклад, порівнюється коефіцієнт інтелекту студентів 1, 2, 3, 4-х курсів). Можна застосовувати комбінований план, коли піддослідними є люди різних вікових груп, але за однією з них (наприклад, одна експериментальна група студентів) проводиться тривале спостереження (лонгітюдне дослідження), а наприкінці порівнюється результати з іншою (контрольна група). Такий *комбінований план* застосовується, щоб виокремити ефекти хронологічного часу від ефектів історичного часу.

Для обробки одержаного дослідницького матеріалу застосовують відомі в психологічній науці статистичні методи: кореляційний аналіз – числове співвідношення двох різних змінних; факторний аналіз – для визначення спорідненості окремих психологічних тестів на основі порівняння коефіцієнтів кореляції кожного з них.

Ефективність вимірювання незалежно від умов проведення визначається поняттям **«надійність» і «валідність»**.

Надійність – *ступінь узгодженості результатів, які дослідник одержує при багаторазовому застосуванні методики виміру*. Надійна міра заслуговує довіри, дає стійкі результати, які можна відтворити. Наприклад, тест художніх (музичних) здібностей повинен оцінювати конкретних людей саме так, як і раніше, скільки б разів його не повторювали. Перевірені методи застосовуються не одним поколінням дослідників. Якщо тест не надійний, то на результати може вплинути навіть настрій дослідника або піддослідного.

Валідність – це показник точності, з якою методика вимірює те, для чого вона створена, а також адекватність методу поставленому завданню дослідження. Коли факти статистично оброблені, математично вивірені та згруповані, дослідник їх пояснює, тлумачить і роз'яснює, тобто інтерпретує. Методи інтерпретації: а) генетичний метод – інтерпретація зібраного матеріалу в характеристиках розвитку (фази, стадії, критичні моменти) – виявлення «вертикального» генетичного зв'язку (філогенетичний, онтогенетичний); б) структурний метод – виявлення «горизонтального» структурного взаємозв'язку (класифікація, типологія). Щоб отримані результати і висновки були достовірними щодо умов, які визначали результати експерименту, дані експериментальної групи порівнюють із кінцевими результатами контрольної групи, де ці умови не задавалися.

Методи та методика педагогічних досліджень. Створення теорії педагогіки вищої школи – це об'єктивний процес наукового пізнання, розвиток якого визначається рівнем формалізації педагогічних знань та їх теоретичним обґрунтуванням. Разом з тим пізнання психолого-педагогічних закономірностей процесу навчання і виховання у вищій школі залежить від того, як і на якому

методологічному, теоретичному, методичному і практичному рівнях будуються педагогічні дослідження. Глибоке розуміння суті педагогічних явищ, інноваційне розв'язання неординарних педагогічних завдань неможливе без оволодіння методами наукового пізнання, ознайомлення з логікою дослідницького процесу, досвіду аналізувати і передбачати його подальший розвиток. На даному етапі реформування освіти організація і проведення педагогічних досліджень у вищій школі є дуже актуальним і складним процесом, що будується на основі діяльнісного, особистісного, системно-структурного підходів.

Педагогічне дослідження - це свідомий цілеспрямований пошук шляхів удосконалення педагогічного процесу з використанням наукового апарату. Здійснювати педагогічне дослідження бажано поетапно, а кількість етапів, залежно від змісту і завдання дослідження, може бути різною.

Визначимо зміст і структуру основних етапів педагогічного дослідження.
Перший етап - встановлення існуючих протиріч у практичній діяльності системи вищої освіти. Таких протиріч можна виявити багато. Між собою вони відрізняються як за змістом, так і за кількістю та вагомістю завдань, які необхідно вирішити для їх усунення. Розв'язання певного протиріччя в організації навчально-виховного процесу може бути метою дослідження.

Мета дослідження визначає і спрямовує діяльність дослідника, мобілізує волю і енергію на розв'язання проблеми і досягнення результату.

Пошук педагогічної проблеми - досить складне завдання, однак кожний студент повинен знати, де і як виникає проблема, вміти доводити її актуальність та своєчасність дослідження.

Обґрунтування актуальності проблеми передбачає відповідь на запитання: чому цю проблему важливо розв'язувати сьогодні, що включає висвітлення кількох позицій.

Перш за все, необхідним є посилання на державні документи, в котрих визначаються або закладаються соціальні замовлення в галузі освіти. В науці широко використовуються емпіричні методи дослідження. До емпіричного рівня наукового пізнання належать методи, що безпосередньо пов'язані з вивченням педагогічної реальності і забезпечують накопичення, фіксацію та узагальнення вихідного дослідного матеріалу.

Провідним серед них є *аналіз змісту педагогічної документації та результатів діяльності, педагогічне спостереження, письмове й усне опитування, тестування, експертна оцінка.*

Отримані за допомогою цих методів дані є основою подальшого теоретичного осмислення педагогічних процесів. Тому емпіричні й теоретичні

методи створюють цілісну єдність наукового пізнання, без якої неможливо здійснити педагогічний пошук.

Аналіз документів може бути якісним і кількісним. **Якісний аналіз** передбачає описання документів, їх класифікацію та інтерпретацію.

Кількісний аналіз визначається поняттям «контент-аналіз» чи «кількісна семантика». За його допомогою можна встановити частоту використання певних термінів, виступів окремих персоналій, висловлених ідей тощо. Успішність цього методу залежить від точності визначення одиниці аналізу, конкретності вихідної позиції дослідника та мети його пошуку. Методи аналізу результатів діяльності мають назву проєктивних методів, їхнє використання у педагогічних дослідженнях є суттєвим і необхідним, бо саме на основі цих методів можна зробити висновки щодо реальних мотивів, позицій, потреб, цілей особистості.

Одним із основних методів наукового пізнання є *педагогічне спостереження*, що ґрунтується на безпосередньому та опосередкованому сприйманні педагогічних явищ.

Наукове спостереження від побутового відрізняється *цілеспрямованістю, послідовністю і фіксацією отриманих результатів*. Так, воно завжди визначається певною *пошуковою ідеєю* і має чітко визначену *мету*. Разом з метою уточнюється *програма спостереження, яка охоплює план роботи, засоби і техніку відбору потрібних даних, критерії їх оцінки*. Адекватність сприймання педагогічних явищ передбачає ведення протоколів спостереження, що можуть бути доповненими аудіо- і відеозаписами. Спостереження класифікують за ознаками способів і тривалістю їх проведення. За способами проведення вирізняють такі види спостережень: безпосереднє та опосередковане; причетне та непричетне.

У залежності від *тривалості* вирізняють *довгочасне і короткочасне, безперервне і дискретне спостереження*. В педагогіці є поширеними методи опитування. Ця група методів охоплює бесіду, інтерв'ю, анкетування. Всі вони характеризуються спільною ознакою: за допомогою методів опитування дослідник дізнається про власні судження, мотиви дій, потреби, інтереси, позиції, погляди, смаки респондентів. Ефективність отримання усних і письмових висловлювань залежить від бажання опитуваних відповідати на поставлені запитання і від ступеня їх підготовки до спілкування з дослідником на визначену тему. Тому в процесі опитування необхідно створювати доброзичливу атмосферу, яка спонукає до щирих відповідей, викликає довірливе ставлення співрозмовників один до одного. У процесі бесіди опитуваний і дослідник виступають активними учасниками діалогу, в якому відбувається взаємний обмін думками. Бесіда проводиться у вільній формі. Дослідник лише визначає загальну тему, основні етапи та межі її обговорення, окреслює центральні питання і висуває для себе припущення щодо можливих результатів опитування. На відміну від бесіди інтерв'ю є системою

заздалегідь підготовлених запитань, які дослідник ставить опитуваному, утримуючись від власних коментарів. Таким чином інтерв'юер не впливає на думку свого співрозмовника. За кількістю учасників виділяють індивідуальне та групове інтерв'ю. За формою інтерв'ю буває стандартним (відбувається суворо за розробленим текстом), творчим (дозволяє певну свободу запитань та відповідей на них), глибоким (межує з особистіснодовірливою бесідою). У проведенні інтерв'ю досліднику треба уникати таких типових помилок: ситуаційних (невірно вибрано місце та час розмови, опитуваного не попереджено, він поспішає, не може зосередитись); соціологічних (вік інтерв'юера викликає заперечення опитуваних, у розмові дослідник припускається мовленнєвих огріхів, не володіє технікою опитування); психологічних (інтерв'юер має упереджувальне ставлення до опитуваного, оцінює добуті результати за стереотипом, навіть нейтральні відповіді сприймає тенденційно). Широко вживаним є метод анкетування, що проводиться у вигляді письмового опитування. Різноманітні види анкетування групуються за кількома ознаками: за кількістю охоплення опитуваних (повне і вибіркове); за характером спілкування (особисте і заочне); за формою здійснення (групове та індивідуальне); за способом вручення анкет (поштове і роздавальне). Крім анкетування дуже часто використовується тестування. Це система психологопедагогічних завдань, спрямованих на дослідження окремих рис і властивостей людини. Узагальнення результатів ряду досліджень з проблеми якісних вимірів емпіричних ознак (П.Ф.Лазарсфельд, Л.Тернстоун, Дж.Гласе і Дж.Стенлі і ін.) доводять, що трактовка поняття «тестування» стає більш визначеним формалізованим, якщо його розглядати з позиції певної процедури, що містить такі компоненти: а) об'єкт виміру - психологопедагогічна характеристика (об'єкт тестування); б) дослідник (хто тестує); в) емпірична ознака — властивість, якість об'єкту виміру (що тестують); г) тест — засіб тестування (контрольна робота, система спеціально підібраних задач) -чим тестують. Таким чином, *мета процедури тестування — виявлення рівня сформованості заданої ознаки.*

Існує кілька *класифікацій тестів*. За природою оцінювання якостей їх поділяють на три основні категорії: ***тести успішності, тести здібностей та індивідуальні тести.***

Конструкції *індивідуальних тестів* поділяються на *дві основні групи: тести об'єктивного оцінювання поведінки та самоописові тести.*

У тестах *об'єктивного оцінювання поведінки* джерелом інформації про певну рису особистості слугує реальна поведінка досліджуваного в процесі тестування.

У *самоописових тестах* роль джерела інформації виконують повідомлення досліджуваного про типову для нього форму поведінки, психічний стан, переживання, настрої, інтерес тощо.

Окремий вид тестів складають *проективні методики, експертна оцінка.*

За допомогою *методу експертної оцінки* (методу рейтингу) досліджуються педагогічні проблеми, що не піддаються формалізації. Цей метод поєднує опосередковане спостереження і опитування, які пов'язані з залученням до оцінки явищ, що вивчаються найкомпетентнішими фахівцями. Спеціально підібрана *група експертів* робить свої висновки на основі логіко-інтуїтивного аналізу з використанням порівняльної оцінки фактів. Від простого збору відгуків і думок метод експертних оцінок відрізняється чіткою та цілісною програмою оцінювання, застосуванням шкали кількісного аналізу і певних критеріїв виставлення балів. *Відбір групи експертів* має відповідати таким вимогам: компетентність у певній галузі знань; креативність, тобто здатність вирішувати складні завдання, творчо підходити до справи; позитивне ставлення до участі в експертизі; відсутність конформізму, схильності до впливу чужих думок; аналітичність і широта мислення; дотримання норм етики наукових взаємин; самокритичність. Використання методу експертних оцінок передбачає вибір достатньо точної і зручної системи оцінок та відповідних шкал, що упорядковує судження і дає можливість замінити їх числами. Крім того, необхідним є розробка документу, в якому вказується склад і завдання групи експертів, їх обов'язки і права, керівник експертизи.

Важливим і трудомістким етапом педагогічного дослідження є педагогічний експеримент, що має складну структуру та здійснюється за допомогою групи методів емпіричного пізнання.

Основна мета експерименту полягає у перевірці теоретичних положень, підтвердженні робочої гіпотези та більш широкому і глибокому вивченні теми дослідження. Тому експеримент вважається одним із головних способів одержання нового педагогічного знання.

Педагогічний експеримент визначають як науково визначений дослід або спостереження досліджуваного явища у спеціально створених умовах, що дають змогу стежити за його перебігом, керувати ним, відтворювати щоразу при повторенні цих умов.

Отже, експериментом є дослідження педагогічного процесу шляхом внесення в нього принципово важливих змін у відповідності з поставленими завданнями та висунутою гіпотезою, що дає можливість розкрити відношення між явищами, що вивчаються, і описати їх якісно та кількісно. Суттєвою ознакою експерименту виступає активне втручання дослідника в об'єкт педагогічного пошуку.

За умовами проведення педагогічні експерименти класифікують у такий спосіб: природні та лабораторні, а за ознаками мети - на констатувальні (діагностичні, контрольні), пошукові та формувальні (перетворювальні).

Природний експеримент проводиться в звичайній, «природній» обстановці навчально-виховного процесу, яку дослідник не може принципово змінювати введенням нового фактора педагогічного впливу.

Лабораторний (штучний) експеримент здійснюється шляхом ізолювання явища, яке вивчається, до такого ступеня, котрий дає змогу найповніше дослідити дію активного фактора педагогічного впливу. Ця форма експериментальних занять проходить у строго визначених і контрольованих умовах з відхиленням від усталених вимог традиційного навчально-виховного процесу (змісту дидактичного матеріалу, робочого плану, часових обмежень та ін.).

Констатувальний (діагностичний) експеримент спрямований на вивчення педагогічного явища в умовах дії існуючого складу факторів, тобто тих, які були визначені до експерименту і не змінювались.

Пошуковий експеримент — це особливий вид експерименту, під час якого дослідник не знає факторів, що впливають на педагогічний процес, і проводить його розвідку для одержання первинної інформації. В педагогіці такий експеримент зустрічається досить рідко.

Формувальний експеримент є основним видом дослідження реальних педагогічних явищ, мета котрого полягає в тому, щоб довести, завдяки впливу яких активних факторів можна досягти потрібних результатів навчально-виховного процесу.

2. Криза освіти. Основні напрями реформування вищої освіти та науки у ХХІ столітті

У другій половині ХХ ст. відбувається постіндустріальна революція, яка характеризується вибухом нової наукової інформації, новими досконалішими технологіями виробництва. Так, якщо на початку ХХ століття обсяг наукової інформації подвоювався через 20 років, то в другій половині – спочатку через 10 років, а наприкінці століття – через 5, а в окремих галузях через 3 і менше років. Лише в сфері пізнання про людину з 1990 року з'явилося майже 90% нової інформації (ці дані опубліковані). Виникає досить гостра критика науки (наприклад, Капра «Уроки мудрості», 1998). Докорінно змінюється стратегія підготовки фахівців із вищою освітою. Головним для спеціаліста стає самостійний пошук і відбір наукової інформації, яка необхідна йому для подальшого вдосконалення професійної діяльності.

Набуті знання дуже швидко старіють, якщо їх не оновлювати. Саме тому у всьому світі актуальною є проблема розвитку в майбутніх фахівців із вищою

освітою бажання і вміння *вчитися самостійно протягом усього трудового життя*.

У цивілізованих країнах цінності саморозвитку, самоосвіти, самовиховання давно увійшли в «тіло і кров» сучасної культури. До того ж технічні засоби автоматизації деяких процесів розумової праці відкрили широкі можливості для творчості. У цих умовах освіченим стає той фахівець, який не тільки поповнює свої знання, а й виявляє творчість при розв'язанні професійних проблем. Важливо зрозуміти і такий факт: конкурентноздатність фахівця з вищою освітою сьогодні базується не на сумі засвоєних під час навчання знань, а на вмінні їх творчого застосування та здатності самостійно поповнювати і здобувати.

Мета освіти сьогодні – виховання в молоді довіри до динамічних знань, усвідомлення потреби розвитку своїх творчих здібностей. Проте високий професіоналізм фахівця повинен поєднуватися з розумінням наслідків своєї діяльності для суспільства, з відповідальністю перед ним (і навіть перед людством загалом). Сучасна людина технічно спроможна скоїти щось жахливе навіть у масштабах усієї планети. Стає зрозуміло, що підготовка фахівця з вищою освітою – це насамперед становлення його як особистості, людини гуманної, відповідальної, з громадянськими та моральними якостями.

Наприкінці ХХ ст. вчені всіх країн визнали, що масштаби недоліків у підготовці спеціалістів із вищою освітою дуже значні, тому можна говорити про кризу в системі освіти.

Риси кризи вищої освіти. Виникла потреба в підготовці фахівців нової формації, але для цього не було ні наукової, ні методичної бази. Тривалий час підготовка фахівців відбувалася на шкоду їх духовному й культурному розвитку (виник термін «технократичне мислення», для якого були чужими поняття «моральність», «гуманність», «гідність»). Тоталітарне управління освітою, уніфікація вимог пригнічували ініціативу, творчість, відповідальність викладачів вищої школи. Низька оплата праці фахівців із вищою освітою призвела до девальвації цінності вищої освіти. Соціальний престиж спеціаліста з вищою освітою дуже знизився. Десятиріччями не мав запиту професіоналізм, талант, інтелект. До особистості фахівця був усереднений підхід, що породжувало функціонерів, людей із технократичним мисленням.

Які шляхи реформування вищої освіти? Гуманітаризація освіти, що передбачає узгодження викладання технічних, природничо-математичних дисциплін із гуманітарними – науками про суспільство та людину. Ставиться завдання підвищити правову, моральну, психологічну культуру фахівця з вищою освітою. Потрібно формувати новий погляд на природу без роздроблення її на окремі частини. Природознавство повинно стати гуманітарною дисципліною та розглядати з «єдиних позицій» еволюцію і організацію фізичних, біологічних і

соціальних систем». Гуманітаризація освіти тісно пов'язана з принципом гуманізації, який полягає у визнанні загальнолюдських цінностей формування громадянина – патріота з притаманними йому громадянською свідомістю і національною самосвідомістю. Головна цінність освіти – людина, особистість, індивідуальність із її потребами та інтересами.

Гуманітаризація передбачає інтеграцію наук, їх співдружність (синергія), створення на цій основі дисциплін, ефективних для підготовки сучасного фахівця.

У 1984 році вийшов підручник Е. Стоунса «Психопедагогіка», з'являються такі науки як математична лінгвістика, фізична хімія та ін. Чому увага вчених усього світу спрямована насамперед на удосконалення сфери освіти? Лише система освіти здатна принципово, системно та організовано, технологічно обґрунтовано виконувати функцію суспільства з підготовки молодого покоління до самостійного (трудового) життя. Підготовка пов'язана з розвитком особисті, відтворенням і збагаченням як індивідуального досвіду, так і суспільного духовного потенціалу народу, нації та людства загалом. Тому освіта повинна будуватися на вивченні проблем, які відображають глобальні зміни в світі.

Основна ідея реформування системи освіти в Україні – це поетапне трансформування національної системи освіти до європейського геокультурного простору, підняття престижу вітчизняних дипломів про вищу освіту.

Ці ідеї конкретизуються в таких **реформаторських завданнях**: готувати фахівців із вищою освітою до подальшої самостійної безперервної самоосвіти, озброїти їх методами теоретичного мислення і наукового пізнання; навчити орієнтуватися в потоці інформації, яка нарощує темпи розвитку; виховувати потребу в подальшій самоосвіті та професійному самовдосконаленні.

Освіченість – це насамперед уміння вчитися самостійно.

Науково-технічний прогрес не має прямого зв'язку з духовним прогресом. Забезпечення останнього передбачає також реформування виховної роботи: конкретизація виховних завдань із підвищення рівня правової, політичної, моральної культури фахівця; розробка нових методів виховання у вищій школі.

У результаті здобуття вищої освіти **фахівець повинен чітко уявляти не лише що?, як? і чому? треба щось робити, а й навіщо?, задля чого?**

Напрями реформування вищої освіти визначені Законом України «Про вищу освіту»: «Зміст вищої освіти – це система наукових знань, умінь і навичок, а також професійних, світоглядних і громадянських якостей, що мають бути сформовані в процесі навчання і виховання з урахуванням перспектив розвитку суспільства, техніки, культури та мистецтва».

По-перше, мова йде *про систему наукових (теоретичних) знань, а не про окремі предметні знання*. Лише узагальнення і поєднання предметних знань у систему професійних знань забезпечують вищу професійну кваліфікацію.

По-друге, Закон України висуває вимоги до особистості фахівця з вищою освітою: володіння не лише необхідними професійними, а й відповідними світоглядними й громадянськими якостями. Це важливо, оскільки фахівці з вищою освітою – передова частина суспільства, його еліта. Це люди, які створюють теорію, розробляють методологію діяльності. Вони – рушійна сила розвитку культури суспільства.

Завдання реформування вищої освіти конкретизовано в проекті «Програми розвитку освіти в Україні на 2005-2010 рр.»: розвиток системи неперервної освіти впродовж життя; підвищення якості навчання, виховання, кваліфікації, компетентності та відповідальності фахівців усіх напрямів, їх підготовки і перепідготовки; інтеграція освіти і науки, розробка і запровадження нових педагогічних технологій, інформатизація освіти; створення умов для особистісного розвитку і творчої самореалізації кожного фахівця; сприяння розвитку здібностей і мотивації студентів у процесі навчання.

Розуміння мети і завдань, що стоять перед вищою школою, дає можливість конкретизувати їх на рівні педагогічної діяльності, тобто в процесі навчальної і виховної роботи викладачів вищої школи.

Передумовами досягнення цієї мети є: а) засвоєння теоретичних положень (принципів) психології вищої школи, на основі яких можна реалізувати конкретні завдання з кожної наукової дисципліни; б) оволодіння, розвиток навичок педагогічної взаємодії викладача та студента; в) конкретизація змісту самовиховання майбутнього викладача вищої школи та ін.